

3-31-2026

Literary Works on Turkish Captives on Nargin Island

Arş. Gör. Dr. Orhan BALDANE

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli / TÜRKİYE, obaldane@pau.edu.tr

Follow this and additional works at: <https://kjhss.khazar.org/journal>

How to Cite This Article

BALDANE, Arş. Gör. Dr. Orhan (2026) "Literary Works on Turkish Captives on Nargin Island," *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*: Vol. 29: Iss. 1, Article 2.

Available at: <https://kjhss.khazar.org/journal/vol29/iss1/2>

This Original Study is brought to you for free and open access by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. It has been accepted for inclusion in Khazar Journal of Humanities and Social Sciences by an authorized editor of Khazar Journal of Humanities and Social Sciences.

TARİHTEN EDEBİYATA:

Nargin Adası'ndaki Türk Esirler Konulu Edebî Eserler

Arş. Gör. Dr. Orhan BALDANE

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli / TÜRKİYE,

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle Nargin Adası hakkında temel bilgiler verildikten sonra konusunu Nargin Adası'ndaki esaretten alan edebî eserler değerlendirilmiştir. Yaptığımız taramalar neticesinde Nargin Adası'nda yaşananların ana konu olduğu ya da olay örgüsü içinde önemli bir yan konu olduğu 5 farklı edebî türde 26 eser tespit edilmiştir. Roman, şiir, tiyatro, hatırat ve günlük türlerinde kaleme alınmış olan bu eserlerin 12'si Azerbaycan'da, 14'ü ise Türkiye'de yayımlanmıştır. Roman ve tiyatro türündeki eserlerin 2000'li yıllardan sonra yazılmış olması Sovyetler Birliği döneminde ilişkilerin yeterli seviyede olmaması ve bu ilişkilerin 1991 sonrasında tekrar güçlü bir şekilde kurulmasıyla ilgilidir. Şiir türündeki eserlerin tamamı Nargin'deki esaretin devam ettiği günlerde kaleme alınmıştır. Bu da şiirin boyut olarak kısa olması ve insanların duygu yönünden daha hızlı harekete geçirmesiyle ilgilidir. Hatırat türündeki eserler doğal olarak Nargin'deki esaret günlerinden sonraki yıllarda geriye dönük yazılmış eserlerdir. Günlük türündeki eser ise bir Türk esirin esaret günlerinde kaleme almış olmasından dolayı oldukça önemli bir içeriğe sahiptir. Türk tarihinin önemli olaylarından biri olan Nargin Adası'ndaki esaret sürecinden hareketle yazılan bu eserlerin ana hatlarıyla ortak noktaları; adadaki olumsuz vaziyete dikkat çekmeleri ve Azerbaycan Türklerinin esirleri kurtarmak için gösterdikleri olağanüstü çabaya vurgu yapmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Nargin Adası, esaret, I. Dünya Savaşı, Sarıkamış Harekâtı, tarih-edebiyat ilişkisi, tarihî roman

Received 12 December 2025; Accepted 20 January 2026
Available online 31 March 2026

Corresponding author: Arş. Gör. Dr. Orhan BALDANE
E-mail address: obaldane@pau.edu.tr

<https://doi.org/10.5782/2223-2621.1585>

2223-2621/© 2026 Published by Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. This is an open-access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

FROM HISTORY TO LITERATURE:

Literary Works on Turkish Captives on Nargin Island

Arş. Gör. Dr. Orhan BALDANE

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Denizli / TÜRKİYE,

ABSTRACT

In this study, firstly basic information about Nargin Island was given and then literary works that took the subject of captivity on Nargin Island were evaluated. As a result of our survey, 26 works in 5 different literary genres were identified in which the events on Nargin Island were the main subject or an important sub-theme within the plot. These works written in the genres of novel, poetry, theater, memoirs and diary, were published 12 in Azerbaijan and 14 in Türkiye. The fact that novels and the play were written after the 2000s is related to the inadequacy of relations with the Soviet Union during the period and the strong re-establishment of these relations after 1991. All of the works in the poetry genre were written during the days when the captivity in Nargin continued. This is related to the fact that poetry is concise and moves people emotionally more quickly. Naturally, works in the memoir genre are works written retrospectively in the years following the days of captivity in Nargin. The work in the form of a diary has a very important content because it was written by a Turkish prisoner during his days of captivity. The common points of these works, which were written based on the captivity period on Nargin Island, one of the important events in Turkish history, are that they draw attention to the negative situation on the island and emphasize the extraordinary efforts of the Azerbaijani Turks to rescue the captives.

Keywords: Nargin Island, captivity, World War I, Sarıkamış Operation, history-literature relationship, historical novel

Giriş

Tarihte yaşamış gerçek kişilerin ve gerçek olayların edebî eserlere konu olmasının sayısız örneği vardır. Şair ve yazarlar kimi zaman kendilerinin de tanık oldukları tarihî olaylardan, kimi zaman ise daha eski zamanlarda gerçekleşmiş tarihî olaylardan ve tarihî kişiliklerden esinlenmekte ya da doğrudan istifade etmektedirler. Tarihî olayın ya da kişinin edebî esere konu olması esasında şair ve yazarlar tarafından kurgusal eklemeler ya da çıkarmalar da mümkün olmaktadır. Kişi kadrosunun genişliği ve olay örgüsünün çeşitliliği gibi imkânlarından dolayı roman türü, tarihî olayların edebî eserlerde işlenmesi bakımından en çok tercih edilen türlerdendir. Hatta bu içerikteki eserlerin sayısının artmasıyla birlikte edebiyat araştırmalarında “tarihî roman” olarak değerlendirilen bir alt tür de ortaya çıkmıştır¹. Bununla birlikte roman dışındaki türlerde de tarihî olayların yansımaları görmek mümkündür.

Bu gözle bakıldığı zaman tarihî olayların edebî eserlere konu olması noktasında özellikle savaş dönemlerinin, savaş dönemlerinde yaşanan dramatik gelişmelerin ve bağımsızlık mücadelelerinin öne çıktığı söylenebilir. Türk edebiyatını ana hatlarıyla düşündüğümüz zaman da konusunu Birinci Dünya Savaşı'ndan², Kurtuluş Savaşı'ndan³ ve İkinci Dünya Savaşı'ndan⁴ alan birçok edebî eserin olduğu görülecektir.

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, dönemin Türk topluluklarından en çok Anadolu'daki Türklerin etkilendiği bir savaş olmuştur. Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaştığı bu yıllarda başta Çanakkale⁵ ve Sarıkamış'ta⁶ yaşananlar şair ve yazarların sıklıkla başvurduğu tarihî olaylar olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Sarıkamış Harekâtı, sonuçları itibarıyla sadece Anadolu Türklerini değil dönemin Çarlık Rusyası'ndaki birçok Türk topluluğunu da dolaylı olarak etkilemiştir. Bunun sebebi ise Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından binlerce asker ve sivilin bir kısmının Azerbaycan'a, bir kısmının ise Azerbaycan üzerinden Sibiryaya bölgesine esir gönderilmiş olmasıdır.

Rusların Anadolu'da esir aldıkları Türk asker ve sivillerin Azerbaycan'daki durakları Hazar Denizi'nde yer alan ve “Böyük Zire”, “Yılan Adası” ve “Cehennem Adası” gibi adlarla anılan “Nargin Adası” olmuştur. Yılanlarıyla meşhur olan ve sahip olduğu diğer olumsuz şartlar nedeniyle üzerinde yaşamanın çok zor olduğu bu ada; birkaç yıl boyunca binlerce Türk esire mekân, bir o kadarına da mezar olmuştur. Nargin Adası'na Anadolu'dan Türklerin getirilmesi ve Sarıkamış Harekâtı'nın ardından Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Türklerin çok kötü durumda olması ise Azerbaycan Türkleri arasında kısa sürede hem esirlere hem de savaşın yıkıcı taraflarıyla boğuşan Doğu Anadolu'daki Türklere yardım eli uzatma düşüncesini doğurmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan “Kardeş Yardımı” anlamındaki “Kardaş Kömeyi” tabiri, Azerbaycan'daki yardım hareketlerinin tamamını kapsayan bir slogan hâline dönüşmüştür. Bahsi geçen dönemde Azerbaycan'daki mevcut hayır cemiyetlerinin konuyla hızlıca ilgilenmesi ve bu hususla ilgilenecek yeni müesseselerin kurulup yardım faaliyetlerinin başlatılmasıyla Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihinin en önemli sayfalarından biri yazılmaya başlanmıştır.

Nargin Adası merkezli yaşananlar ve esaret sonrasında anlatılanlar konu ve içerik itibarıyla edebî eserlerde işlenmeye değer niteliktedir. Buna bağlı olarak şair ve yazarların konu olarak yararlandıkları tarihî olaylardan biri de Birinci Dünya Savaşı sırasında

¹ Türk edebiyatında Türk tarihindeki gelişmeleri konu edinen romanlar hakkında geniş bilgi için bk. (Taştan, 2020).

² Türk edebiyatında I. Dünya Savaşı konulu romanlar hakkında genel bir değerlendirme için bk. (Ercilasun, 2014).

³ Kurtuluş Savaşı'nın Türk edebiyatındaki yansımaları hakkında bilgi için bk. (Doğan, 1976).

⁴ II. Dünya Savaşı'nın Türk romanındaki izleri için bk. (Sınar Uğurlu, 2009).

⁵ Türk edebiyatında Çanakkale Cephesi'ni konu alan romanlar hakkında geniş bilgi için bk. (Mat, 2007).

⁶ Sarıkamış Harekâtı'nın Türk edebiyatının farklı türlerine konu olması hakkında bilgi için bk. (Güleşir, 2006).

Ruslara esir düşen Türklerin Bakü yakınlarındaki Nargin Adası'na götürülüp zorlu şartlar altında tutulmaları olmuştur. Sarıkamış Harekâtı'nın ardından başlayan esaret sürecinde yaşananlar, Nargin Adası'ndaki yaşam şartlarının kötülüğü, Azerbaycan Türklerinin adadaki esirlerin durumunu iyileştirmek ve mümkünse esirleri adadan kaçırabilmek için gösterdikleri yoğun mücadeleler ve adadan kaçabilenlerin daha sonra yaşadıkları olaylar, şair ve yazarların belgesel ya da kurgusal olarak istifade ettikleri önemli noktalara örnektir.

Bu çalışmada öncelikle Nargin Adası'nın esir kampı yapılma süreci ve adadaki yaşamla ilgili bazı temel bilgiler verildikten sonra Nargin Adası merkezli yaşananların konu olduğu farklı türden edebî eserler hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Yaptığımız taramalar neticesinde Nargin Adası'ndaki esir Türklerin yaşadıklarını konu edinen roman, şiir, tiyatro, hatırat ve günlük tarzında Türkiye'de ve Azerbaycan'da yayımlanmış 26 edebî eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan resmî belgeler ışığında yazılmış, bir kısmı ise konusunu Nargin Adası'ndaki esaret hayatından almakla birlikte kurgusal yanları da olan eserlerdir.

Bir Esir Kampı Olarak Nargin Adası

Nargin Adası için günümüzde “Böyük Zire” adlandırmasından istifade edilmektedir. Bu adaya geçmişte “Nargin” adının verilmesi ise 1719 yılında I. Petro döneminde gerçekleşmiştir ve adanın Finlandiya Körfezinde bulunan “Nargin” adlı bir adaya benzetmesinden dolayı bu ad seçilmiştir (Sarıahmetoğlu, 2018, s. 268). Yılanların bol olmasından dolayı Azerbaycan Türkleri tarafından “Yılan Adası” olarak da adlandırılan bu adaya esaret döneminde adanın kötü şartlarından dolayı Türk esirler tarafından “Cehennem Adası” adı da verilmiştir (Gökтуğ, 2024, s. 290). Bu adanın 19. yüzyıldan itibaren oldukça kötü şartlara sahip bir hapisane olarak kullanıldığını belirten Aşırılı (2011, s. 17), 1910 yılında Zeynelabidin Tağıyev'in yöneticilere ricasıyla buradaki mahpusların daha iyi şartlardaki bir yere geçirilmelerini sağladığını ifade etmiştir. Savaş sürecinin başlamasının ardından ise Nargin Adası'nın eski rolü tekrar devreye girmiştir.

Kafkas Cephesi'ndeki esirlerin ilk toplanma ve sevk noktası Tiflis'e yakın bir noktada bulunan “Naftluk Esir Kampı” olmuştur ve tifüs ve kolera gibi hastalıkların yaygın olduğu bu kamptan seçilen esirler Rusya'daki farklı esir kamplarına götürülmüştür (Gökтуğ, 2024, ss. 288-289). Nargin Adası'nın esir kampına çevrilmesi düşüncesi ise Rusların 15.000 Osmanlı askerini Sarıkamış'ta esir almaları ve bunlara Kafkasya'nın başka bölgelerinden getirilen esirlerin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kararın arka planında ise esirler arasında kötü koşullar kaynaklı artan salgın hastalıkların Rusya içlerine taşınmasından korkulduğu için esirlerin Kafkasya'da bırakılması fikri yatmaktadır (Nusretoğlu; Garayeva, 2018, ss. 293-294).

Kafkas Cephesi'nde Ruslar tarafından esir alınanların⁷ büyük bir bölümü ya Nargin'e yerleştirilmiştir ya da başta Sibiry'a dakiler olmak üzere başka esir kamplarına gönderilmek için bir süre Nargin'de tutulmuşlardır (Nusretoğlu; Garayeva, 2018, s. 293). Gökтуğ (2024, s. 289), Nargin Adası'na genel olarak sivil, er ve düşük rütbeli subayların gönderildiğini, daha yüksek rütbeli subayların ise kaçıp tekrar savaşa katılmalarını engellemek için Sibiry'a gibi uzak bölgelere gönderildiğinin altını çizmiştir.

Adanın ilk esir sakinlerinin en azından yatacak bir yatak bulma konusunda şanslı olduklarını belirten Sönmez (2024, s. 126), ilerleyen süreçte battaniye ve yastık gibi ihti-

⁷ I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya götürülen Türk savaş esirlerinin genel vaziyeti, Rusya'daki esir kampları ve Türk esirlerin geri döndürülmeleri faaliyetlerine yönelik geniş çaplı bir araştırma için bk. (Kutlu, 1997).

yağların dahi karşılanmadığını, hatta eldeki eşyaların eskimesiyle birlikte herkesin tahta zemin üzerinde yatmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu olumsuzluklara ek olarak adada esirlerin yararlanabileceği ayrı bir yemekhane ve çamaşırhane de mevcut değildi ve yemekler yatılan koşullarda yapıldığı için zaman zaman fare istilası da söz konusuydu (Nusretoğlu; Garayeva, 2018, s. 295).

Adadaki zorlu yaşam şartlarının bir diğer yanı da tuvaletlerle ilgiliydi. Akkor (2017, s. 52), tuvaletlerin barakalardan oldukça uzakta deniz kenarında ve duvarsız bir şekilde inşa edildiğini, özellikle tuvaleti gece kullanmak isteyenlerin denize düşmekten çekindikleri için ihtiyaçlarını gidermek için barakaların içine ve dışına koydukları fiçileri kullandıklarını belirtmiştir. Bunların yanı sıra içme suyu konusunda da Rusya'daki diğer kamplara göre en zor durumda olan esir kampı Nargin olmuştur. Adaya kayıklarla içme sularının geldiği, bu suyu ise önce esir kampının sorumlusu olan Rusların kullandığını, onlardan kalan suyun ise esirlere verildiğini belirten Üner (2022 s. 459), adada kimi zaman altı güne kadar esirlerin susuz kaldıklarını belirtmiştir. Yılanlarıyla meşhur olan bu adada esirler özellikle yaz aylarında susuzluk, aşırı sıcak ve yılan sokmasından, kış aylarında ise kalın yerlerin fiziki şartlarının yetersizliğinden dolayı soğuktan ölüyorlardı (Göktuğ, 2024, ss. 290-291). Adadaki ölü sayısının her geçen gün artması sonucunda ise her bir ölü için ayrı mezar kazmak zorlaştığı için ölenler toplu şekilde hendeklere gömülmüştür (Sönmez, 2024, s. 131).

Ruslar, Azerbaycan Türklerinin esirlerle iletişime geçmeleri hususunda endişeli oldukları ve buradaki Türk ve Müslüman ahalinin tepkisinden çekindikleri için esirleri şehirden uzakta bir adada tutmayı düşünmüşlerdir (Göktuğ, 2024, s. 289). Ancak Bakü halkı, Kafkas Cephesi'nde olup bitenlere ve Nargin Adası'ndaki zulümlere kayıtsız kalmamıştır. "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi"⁸, "Muhtaçlara Kömek Cemiyeti", "Kardaş Kömeyi Derneği", "Müslüman Kadınlarının Hayriye Cemiyeti" ve "Türk Esirlerine Yardım Komitesi" gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla hem Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki savaş mağdurlarına hem de Nargin esirlerine büyük yardımlarda bulunmuşlardır (Nusretoğlu; Garayeva, 2018, s. 301). Eldeki resmî belgeler göz önünde tutulursa Çarlık yönetiminin Bakü'deki yöneticiler üzerinden ve güvenlik güçleri kanalıyla toplum üzerinde kurmaya çalıştıkları baskıya rağmen Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerini bu zor zamanlarda yalnız bırakmadıkları ve güçleri yettiğince yardımlarda buldukları söylenbilir (Aşırılı, 2011, s. 33).

Nargin Adası'nda Türk esirlerin yanı sıra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ve Almanya'nın da esirleri vardı. Bakar (2009, s. 87), bu gayrimüslim esirlerin sayısının da çok olması sebebiyle Kızılhaç teşkilatının harekete geçtiğini, Danimarka ve İsveç gibi ülkelerin heyetlerinin bu konuyla yakından ilgilendiklerini ifade etmiştir.

Nargin Adası Konulu Edebî Eserler

Yukarıda kısaca değinildiği üzere Nargin Adası, sahip olduğu olumsuz yaşam şartları ve Rusların da bu olumsuz şartları daha fazla kötüleştirilmesiyle bir "ölüm adası" hâline dönüşmüştür. Azerbaycan Türkleri ise bu sistematik zulüm karşısında zaman zaman örgütlü, zaman zaman ise ferdi çabalarla adadaki Türk kardeşlerini kurtarma gayretinde olmuşlardır. Hem adada yaşanan dramlar hem de adadaki esirlerin kurtarılması faaliyetleri ise daha olayların yaşandığı günlerde zihinlerdeki yerini almış ve konuya hassa-

⁸ Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin bu süreçteki etkinliği ve genel olarak "Kardaş Kömeyi" şeklinde ifade edilen yardım faaliyetleri hakkındaki öncü ve en kapsamlı çalışmalarından biri Betül Aslan'a aittir. Bu çalışmada hem Kafkas Cephesi'nde savaştan zarar gören Türk halkına hem de Nargin Adası'ndaki Türk esirlere Azerbaycan Türklerinin yardımları detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Aslan, 2000).

siyet gösteren şair ve yazarların kaleme sarılmasını sağlamıştır. Aradan geçen yaklaşık 110 yıllık zaman diliminde de bu olaylar şair ve yazarlara konu yönünden ilham olmaya devam etmiştir. Bunun sonucunda ise Nargin Adası'nda yaşanan tarihî olayları edebiyatın penceresinden görmemizi sağlayan farklı türlerde edebî eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserleri “romanlar”, “şiirler”, “tiyatro”, “hatıratlar” ve “günlük” olmak üzere beş başlık altında ele almak mümkündür.

Romanlar

Nargin Adası'nda yaşananları konu edinen romanlardan burada incelenecek olanların büyük kısmı Türkiye'de, bir tanesi ise Azerbaycan'da kaleme alınmıştır. Romanların tamamı 2000'li yıllarda kaleme alınmıştır⁹. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seviyesinin 1991 sonrasında günden güne artması ve arşiv belgelerine karşılıklı olarak daha kolay ulaşma imkânının doğmasıyla birlikte tarihte yaşanmış bu önemli olay da güncellik kazanmıştır. Bunun sonucunda da yazarların ilgisi bu olaya daha fazla yönelmiştir.

Nargin – Sarıkamış'tan Sibiry'a

Selçuk Kızıldağ (2014) tarafından kaleme alınan bu romanın ana kahramanı Alptekin'dir. Sarıkamış yenilgisi sonrası Rus askerlerine esir düşen Alptekin, Nargin Adası'na götürülmüştür. Adadan kaçmayı da deneyen Alptekin yakalanmış ve işkenceye maruz kalmıştır. Alptekin, Nargin Adası'ndaki esirlik günlerinin ardından Sibiry'a gönderilmiştir. Rusya'da yönetim değişikliği olunca esirler Japonlara teslim edilmiştir. Alptekin ve diğer yüzlerce tutsak bir gemiyle İstanbul'a dönerken Ege Denizi'nde Yunan güçleri tarafından gemi durdurulmuştur. Bir dizi gelişmeden sonra geminin Japon kaptanı sayesinde Alptekin gizlice Anadolu'ya geçmeyi başarmıştır.

Gerçek olayların ve kişilerin kurguyla harmanladığı bu eserde ana kahramanın Nargin'de geçirdiği esaret hayatına dair bölümler mevcuttur. Romandan alıntılanan aşağıdaki satırlar, Nargin Adası'ndaki günlük hayata yönelik dikkat çekici bir betimledir (Kızıldağ, 2014, s. 273):

“Esirler kendi aralarında beş taş, dama gibi oyunlar oynamaya başladılar. Kimisi köşede oturuyor, memleket türküleri söylüyordu. Bazen kötü bir gününde olan kamp müdürü, durduk yerde tutsaklara yoklama yapıyordu. Sinekli çöp bidonları, taşlı, ağaçsız sert toprak, iş olmadığı zaman avare gezen, akşamları büyük bir hangara doluşan tutsaklar... Bunlar Nargin'de günlük yaşamın sıradan bir kesitini oluşturuyordu.”

Nargin'deki esirlere kötü muamelenin yansıması da şu satırlarda görülmektedir (Kızıldağ, 2014, ss. 246-247):

“Nargin'de sevgi yoktu. Sevgiye açtılar. Orada bulunan Ermeni asıllı Hınçak, Taşnak Teşkilatında çeteci olan askerler kendilerine düşmanca davranıyor, en kötü yüzlerini göstermekten asla çekinmiyorlardı. Kampın şefi en acımasız tavıyla tutsakları durmaksızın azarlıyor, onları çirkin biçimde aşağılıyordu.”

⁹ Bu konunun yazarlar arasında 2000'li yıllarda popüler olmasının sebeplerinden biri Cemil Kutlu'nun ve Betül Aslan'ın yukarıda zikredilen araştırmalarının da katkısıyla hem Türkiye hem de Azerbaycan kamuoyunun konuyla daha fazla ilgilenmesi olmuştur.

Karda Ayak İzleri – Sarıkamış’tan Nargin Adası’na

Bu romanın yazarı Tayfun Atmaca’dır (2020). Romanın ana kahramanı olan Teğmen Ali Sami, Sarıkamış’ta esir düşüp önce diğer esirlerle birlikte Tiflis’e, ardından ise zorlu bir tren yolculuğuyla Bakü’ye götürülmüştür. Bakü yakınlarındaki Nargin Adası’nda esaret hayatı yaşayan Teğmen Ali Sami, bu süreçte gönlünü Akife Hanım adlı bir Azerbaycanlı kadına kaptırmıştır. Ali Sami ve arkadaşları bir süre sonra Azerbaycanlı Akife Hanım’ın aracılığıyla adadan kaçırılmıştır. Kaçanlardan 15 kişi İran pasaportuyla Bakü’den ayrılmış, Ali Sami ise Bakü’de kalarak adada kalan esirlerin kurtulması için çalışmaya devam etmiştir. Ali Sami bununla da yetinmeyip Bakü’nün ve Karabağ’ın kurtuluşunda da aktif rol oynamıştır.

Kurgusal tarafları olmakla birlikte Azerbaycan kadınlarının adadaki esirlere yardımları ve Azerbaycan Türklerinin esirlerin kaçırılmasında aktif rol oynamalarına yaptığı atıflar bu romanın gerçeklerle örtüşen önemli taraflarındandır¹⁰. Bununla beraber Süleyman Nuri ve Vecihi adlı karakterler de adada gerçekten esir olarak kaldığı bilinen meşhur kişilerdendir.

Romanda esaret ve kaçış süreçlerinin yanı sıra Azerbaycan Türklerinin esirlere karşı ilgisi de gerçekçi bir manzarayla kaleme alınmıştır (Atmaca, 2020, s. 129):

“İyi yürekli Bakülüler, karşılaştıkları esirlerin ellerinden şefkatle tutuyor, perişan vaziyetteki kadınlara, yaşlı erkeklere, sarılıp onları öpüp bağırmasına basıyorlardı. Muhafızlar olanlar karşısında şaşırıp kalmışlar, esirlere gösterilen bu büyük sevginin altında eziliyorlardı. Ali Sami ise duygularını, gözlerinden süzülen yaşlarla ifade ediyordu.”

Bu romanda da Nargin Adası’ndaki insanlık dışı yaşam şartlarına vurgu yapılmıştır. Aşağıda alıntılanan kısımda yer alan bilgiler gerçek tarihî bilgilerle örtüşmektedir (Atmaca, 2020, s. 151):

“Her barakada yüz yirmi beş kişi bulunuyordu. Geçen zaman içerisinde değişen pek fazla bir şey olmadı. Bakımsızlık, tıbbi malzeme yokluğu, uygun olmayan kıyafetler ve salgın hastalıklar sonucunda esirler hastalanıp bir bir ölüyorlardı. Sağ kalanların büyük bölümü halsiz, zayıf ve güçsüz durumdaydı. Çoğunu bit, pire sarmıştı. İçleri otla doldurulmuş döşekler parçalandığından kuru tahta üzerinde uyuyorlardı. Bir yudum suya muhtaçtı.”

Deli İbo – 1. Dünya Savaşında Rus Esir Kampı Nargin ya da Cehennemden Kaçış

Bu romanın yazarı Veysel Tunç’un (2018) ifadesiyle Nargin’de uzun süre esir kalmış “Deli İbo” lakaplı Gazi İbrahim Kılıç’ın başından geçenlerin anlatıldığı bir romandır. Yani bu eser, bir tür belgesel romandır. Romanın ana konusu, üç yıldan fazla süreyle Nargin’de esir olarak kalan Gazi İbrahim Kılıç’ın Nargin’den kaçışı ve 108 gün yürüyerek memleketine dönmesidir. Yazarın romanın başında yer alan “Ön söz” kısmındaki ifadeleri ve kitabın sonuna eklediği Gazi İbrahim Kılıç’a ait biyografi dikkate alındığı takdirde romanda gerçekliğin payının kurgudan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Romanın ilgi çekici yanlardan biri adadaki esirlerin milletlerine yapılan göndermelerdir. Romandaki bazı ifadelerden adada farklı milletlerden insanlarından olduğunu, ancak yine de büyük çoğunluğun Türklerden oluştuğu anlaşılmaktadır (Tunç, 2018, s. 61):

¹⁰ Azerbaycan Türklerinin adadaki esirleri kaçırma teşebbüslerinin başarılı sonuçları olmuştur. Adadan kaçırılan esirlerle ilgili bir liste için bk. (Aşırılı, 2021, s. 74 - 77).

“Haziran başlarında yeni esir askerler adaya getirilmeye başlandı. Çoğu başka kamplardan olmak üzere esirler buraya naklediliyorlardı. Hepsini perişan durumdaydı. Çoğu hastaydı. Hepsinin renkleri bembeyaz, suratları çökmüş, elmacık kemikleri dışarı fırlamıştı. Gelenler içinde Alman, Avusturyalı Alman, Macar ve az sayıda Bulgar vardı. Ama yine de gelenlerin büyük çoğunluğu Türk’tü. Esirlerin dörtte üçü Türklerden oluşuyordu.”

Yürek Yangını ‘Sarıkamış – Nargin’

Özgen [Dikmen \(2020\)](#) tarafından yazılan ve kapağında da “tarihî roman” ifadesine yer verilen bu romanda başkarakter Ahmet Duran’ın Sarıkamış Harekâtı’na katılması ve ardından esir düşüp önce Tiflis’e, sonra Nargin’e götürülmesi, adadaki zor günlerin ardından İntikam tarafından kaçırılması ve tam Anadolu’ya döneceği gün öldürülmesi anlatılmaktadır. Bu romanda da kurgusal taraflar öne çıkmakla birlikte Nargin’deki olumsuz manzaralar ve adadan kaçırılma faaliyetleri gibi unsurlar yazarın gerçek olaylardan esinlendiğini göstermektedir. Bununla beraber adada çocukların ve sivillerin de esir olarak bulunduğu bu romanda da gönderme yapılmıştır ([Dikmen, 2020](#), s. 245):

“Kendilerinden önce adaya getirilen esirler, meydanda başıboş dolaşıyorlardı. Görüntü bakımından adanın yeni misafirleriyle eski müdavimleri arasında pek fark yoktu. Tek fark, asker esirlerin arasında gezen sivillerin ve çocukların bulunmasıydı. Ahmet Duran, anasız babasız kalmış çocukların esir edilmesine şaşırılmıştı. Adanın içine doğru ilerlemeye başladılar. Adada sadece birkaç bina vardı. Biraz yürüdükten sonra otların arasındaki ahşap barakalar görünmüştü.”

Romanın tarihî gerçekliklerle örtüşen bir diğer tarafı da Bakü’deki yardım cemiyetleriyle ilgili kısımlardır ([Dikmen, 2020](#), s. 269):

“Kulağına gelen haberler sevindiriciydi aslında. Nargin Adası’ndaki esirlerin durumunun daha da kötüleşmesi üzerine “Muhtaçlara Kömek Cemiyeti” adıyla yeni bir yardım kuruluşu daha açılmıştır. Cemiyet’in görünürdeki amacı bütün ihtiyacı olan insanlara yardım etmektir. Asıl amacı ise Nargin Adası’ndaki Türk esirlerin ihtiyaçlarını karşılamaktır.”

Vecihi – Kara Tehlike

Nargin Adası’nda esir kalan Türk askerleri içinde Türk havacılığının sembol isimlerinden Vecihi Hürkuş da vardır. Kafkas Cephesi’nde Rus uçağını düşüren ve ardından Ruslar tarafından yakalanan Vecihi Bey, bir süre Nargin Adası’nda esir olarak kalmıştır ([Aşırılı, 2011](#), ss. 41-42). Esaretin olumsuz yanlarından yılmayan Vecihi Bey, adadan kaçmayı başarabilenlerden olmuştur. Orhan [Bahtiyar \(2020\)](#) tarafından kaleme alınan ve Vecihi Bey’in fedakârlık ve mucizeyle iç içe olan faaliyetlerine ışık tutan bu romanda Vecihi Bey’in adadaki esirlik günlerine ve adadan kaçışına da yer verilmiştir. Bahsedilen roman, bu yönüyle tarihte yaşanmış gerçek olaylara ve gerçek bir tarihî kişiliğe dayanmaktadır.

Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer

Hüsnü Arkan’ın (2005) bu eseri, dört kuşağı bir araya getiren bir romandır. Romanda Baytar Abdülhalim adlı ana kahramanın Nargin’deki esaret günleri ve ardından

Sovyetler Birliği'nde uzun yıllar yaşaması söz konusudur. Paralel olay örgüsüyle ilerleyen bu romanda I. Dünya Savaşı süreci Abdülhalim üzerinden, 12 Eylül 1980 öncesindeki süreç ise Abdülhalim'in torununun çocuğu Enver Rıza aracılığıyla yansıtılmıştır (Güreşir, 2006, s. 96). Abdülhalim uzun yılların ardından 12 Eylül 1980 darbesinden önce 65 yıl aradan sonra İstanbul'a geri dönmektedir.

Nargin Adası'nda yaşananlar bu romanın tek konusu olmasa da olay örgüsünün önemli noktalarından biri Nargin'le ilgili kısımlardır. Bu romanda kurgusal taraf ağır basmakla birlikte tarihî gerçeklikler de söz konusudur. Tarihî kaynaklar, Nargin'deki kötü şartlar nedeniyle tifüs gibi birçok hastalığın yaygın şekilde görüldüğünü söylemektedir. Bahsi geçen tarihî bilginin romandaki karşılığını ise Abdülhalim'in esirlik günlerinde bu hastalığa yakalanıp uzun süre hastalığın etkisinde kalması şeklinde görmekteyiz (Güreşir, 2006, s. 103).

Kardaş Kömeği

Hayati Tek'in (2023) bu romanında Nargin Adası'ndaki esaret ve Bakü'nün kurtuluşu bir arada ele alınmıştır. Yani romanın olay örgüsü Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli bir aşamasını oluşturan bu iki önemli tarihî olay üzerine kurulmuştur. Nuri Paşa ve Zeynelabidin Tağıyev'in kızı Sara Hanım'ın aşkı, Rus ve Ermenilerin Doğu Anadolu'dan Azerbaycan'a kadar ortaklaşa gerçekleştirdikleri zulüm, Bakü'deki Türklerin Nargin Adası'ndaki esirler için giriştikleri faaliyetler ve Bakü'nün kurtuluşu romanda öne çıkan unsurlardır. Bu roman da kurgu ve gerçeğin bir arada olduğu eserlerdendir. Ayrıca bu roman Yunis Orucov tarafından 2024 yılında Azerbaycan Türkçesine aktarılarak Azerbaycan'da da yayımlanmıştır (Tek, 2024).

Nargin – Saralmış Keder

Bu roman Azerbaycanlı yazarlardan Yunis Orucov (2021) tarafından kaleme alınmış ve Azerbaycan'da yayımlanmıştır. Bu romanda; Nargin Adası'nın yaşam standartlarından uzak vaziyeti, adadaki esirlerin kurtarılmalarına yönelik faaliyetler ve özellikle Suna Hanım'ın bu uğurda verdiği mücadele, Vecihi Hürkuş'un adadaki esirlik günleri, Neriman Nerimanov'un adaya yaptığı ziyaret gibi tamamen gerçek olayların edebî bir üslupla aktarılması söz konusudur. Romanın kapağında da romandaki olayların ve kişilerin tarihî yönden gerçekliğine vurgu yapmak için "tarixi roman" ibaresine yer verilmiştir. Bununla birlikte romanda yer yer kurgu olarak değerlendirilebilecek kesitler de vardır. Bu roman, Mayıs Alizade tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak Türkiye'de yayımlanmıştır (Orucov, 2024).

Nargin Adası'ndaki esirlere yardım konusunda çeşitli kaynaklarda adına en çok rastlanan isimlerden biri Suna Hanım'dır. Suna Hanım'ın esirlerle olan temaslarına bu romanda da sıkça gönderme yapılmıştır. Aşağıdaki satırlar da bunun örneklerindendir (Orucov, 2024, s. 134):

"Köprüye ulaştıklarında esirlerin hepsi sıraya dizilmişti. Kendilerini hemen sıranın en arka kısmına attılar. Kıyıya yanaşan beyaz sandalı tanımışlardı: Suna Hanım gelmişti. Buz gibi soğuk havada adeta kalplerinde bir ocak yakılmıştı. Yırtık sökkük kıyafetli, bir deri bir kemiği kalmış esirler Hanımefendinin sıcak nefesini uzaktan hissederek çocuk gibi seviniyorlardı. Ancak kalbine çok yakın bulduğun bir insanın gelişine bu kadar sevinilirdi. Kışın bu soğuşunda esirlere bu mutluluğu getiren kişi ise Suna Hanım'dı."

Şiirler

Türk esirlerin Nargin Adası'na yerleştirilmeleri dönemin ünlü şairlerini harekete geçirmiş ve bu şairler adada yaşanan zulümleri şiirlerine taşıyarak Azerbaycan Türklerinin konuyla daha fazla ilgilenmelerini sağlamışlardır. Nargin Adası'ndaki esirler için yazılan şiirler hususunda “Kardaş Kömeyi” mecmuası öne çıkmaktadır. Konuyla ilgili tespit edilen şiirlerin önemli bir kısmı bu mecmuada yayımlanmıştır¹¹.

Turan Düdüğü

Ümüğülsüm tarafından yazılan ve “Turan Düdüğü” başlığını taşıyan bu şiirde asıl dizeler başlamadan önce “Nargin Esirlerinin Dilinden” ibaresi yer almaktadır. Bu şiirin tam metnine Nargin konusundaki en önemli çalışmalardan biri olan Akif Aşırılı'nın hazırladığı eserde yer verilmiştir (Ümüğülsüm, 2011, s. 71). Bahsi geçen şiirde:

“Garip, sürgün, öksüz çocuklar ağlar
Ninni söyler uğultulu dalgalar”

dizeleriyle adada sadece askerlerin ya da yetişkinlerin değil çocukların da esir olduklarına vurgu yapılmıştır. Adada esir çocukların da yer aldığı ispatı olarak propaganda amacıyla esaret günlerinde çekilen video kayıtlarda denize giren çocukların bulunduğunu belirten Sönmez (2024, s. 133), buna ek olarak adadaki eğitilmiş kişilerin esir çocuklar için eğitim faaliyetleri başlattığını da ifade etmiştir.

Harp ve Felaket

Azerbaycan edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Cavit, Nargin Adası'ndaki zorlu esaret hayatına vurgu yapan iki şiir kaleme almıştır. Bunlardan “Harp ve Felaket” (Hüseyin Cavit, 1917, ss. 2-6) başlıklı şiir “Kardaş Kömeyi” mecmuasında yayımlanmıştır. Cavit bu şiirini:

“Seni kurtarsa kurtarır birlik
Çünkü birliktedir fakat dirlik”

dizeleriyle bitirerek Azerbaycan Türklerini ve kamuoyunu esir Türklerle ve Doğu Anadolu'daki zor durumdaki Türklerle birlik olmaya, onlara yardım eli uzatmaya çağırmaktadır.

Türk Esirleri

Hüseyin Cavit'in (2005, ss. 136-137) Nargin Adası'ndaki esareti ele aldığı bir diğer şiiri ise “Türk Esirleri” başlığını taşımaktadır. Bu şiirin başlangıcındaki dizeler şu şekildedir:

“Erkek, kadın, asker, asker, çocuk, ihtiyar
Esir diye, binlerce Türk evladı
Issız bir adanın koyunda sızlar
Sorulmaz derdi, duyulmaz feryadı”

¹¹ 1917 yılında tek sayı olarak yayımlanan bu mecmuada burada yer verilen şiirlerden başka şiirler de mevcuttur. Ancak biz mecmuadaki şiirler içinden sadece Nargin Adası'ndaki esareti dile getiren ya da bu esarete gönderme yapan şiirleri ele aldık. Arap harfleriyle yayımlanmış olan bu mecmua Latin harfleriyle Azerbaycan Türkçesine ve Türkiye Türkçesine aktararak Azerbaycan'da yayımlanmıştır (Kardaş Kömeyi – Kardaş Yardımı, 2012).

Bu dizelerden anlaşıldığı üzere adada sadece erkek ve asker esirler yoktur. Bunlara ek olarak çocuk, kadın ve ihtiyarlar da adanın zorlu şartlarında esaret hayatı yaşamaktadır. Yine bu şiirde yer alan şu dizeler ise esirlerin ne kadar zor bir durumda olduğunu ispat eder niteliktedir:

“İşte bir vahşet ki, çekilmez artık
Dost değil, düşman bile görse ağlar”¹²

Bu dizelerden de anlaşıldığı üzere Türk esirlerin durumu, düşmanı bile insafa getirecek kadar kötüdür.

Bayram Saklayanlara

Hem edebî hem de siyasi faaliyetleriyle dikkat çeken bir isim olan Cafer Cabbarlı, Basiret gazetesinde yayımlanan bu şiirinde başlıktan itibaren Azerbaycan Türklerine mesaj vermektedir. “Bayram Saklayanlara” başlığını taşıyan bu şiirde Cabbarlı (8 Temmuz 1917), yaklaşan bir bayramı kutlamayı bekleyen Azerbaycanlılara seslenmiş ve adada zulüm altında yaşayan Türkler mevcutken bayram kutlamanın doğru olmayacağını ifade etmiştir. Cabbarlı, Nargin Adası’ndaki vaziyeti ise “Yakında bir ada! Yok, bir mekân-ı gam varmış” dizesiyle özetlemiş ve Nargin’e kederin, acının ve üzüntünün meskeni benzetmesini yapmıştır.

Yazık

Azerbaycan edebiyatının bir diğer önemli ismi olan Ahmet Cevat da Nargin Adası’nda yaşananlara kayıtsız kalmamış ve bu konuya değindiği “Yazık” başlıklı şiirini “Kardaş Kömeyi” mecmuasında yayımlamıştır. Ahmet Cevat (1917, s. 13) bu şiirinde “Deniz derde düşer, dalgalar ağlar” diyerek deniz ortasındaki bir adada esir durumda bulunan Türklere işaret etmiş ve bunu esirlerin üzüntü verici durumunun denizi ve dalgayı dahi hüzne sürüklediği şeklinde bir kişileştirme sanatıyla dile getirmiştir.

Kıta

Nargin’deki esirlere yardım amacıyla faaliyet gösteren “Muhtaçlara Kömek” gazetesinde “Kıta” başlığı altında yazılmış altı dizelik bir şiir vardır. Abdurrahman Dai (25 Ocak 1918) imzasıyla yayımlanmış olan bu küçük şiirin hemen başında “Nargin ceziresindeki esirler” ifadesi de yer almaktadır. Bu şiir:

“Aç-susuz üryan kalan cümle esirler ruz ü şeb
Ağlayıp etmektedirler nale vü ah ü figan”

dizeleriyle başlamaktadır. Diğer şiirlerde olduğu gibi bu iki dizeden hareketle adadaki esirlerin kötü fiziksel şartlarını anlamak mümkündür.

Konaklara

Yusufzâde Ali Rai’nin (1917, s. 19) “Kardaş Kömeyi” mecmuasında yayımlanan şiiridir. Bu şiirin de öne çıkardığı başlıca husus Azerbaycan’a gelen Türk esirler arasında kadın, çocuk ve yaşlıların da olmasıdır. Bu durumun şiirdeki yansıması şöyledir:

¹² Hüseyin Cavit’in bu dizeleri Fuzulî’nin “Kâfir ağlar bizim ahval-i perişanımıza” dizesine bir telmih gibidir.

“Koca Kafkas! Aç merhamet kuağın
Uzaklardan gelir birçok konağın
Kadınlardır, çocuklardır, kocalar
Çokusu yaralı, kanlı, çabalar”

Bunun yanı sıra, her türlü olumsuz şartlara rağmen Yusufzâde Ali Rai, “Koca Türk” olarak seslendiğı milletinin geleceğine karşı ümit doludur:

“Ey koca Türk, ne gezirsen bu dağı
Kimden kaçıp kime olmuşsun yağı
Yarın güneş doğar dağlar dalından
Her şey güler, oyanar, olur şadman”

Arş İleri

“Kardaş Kömeyi” mecmuasında konuyla ilgili yayımlanan şiirlerden biri de Ali Nazmi’ye (1917, s. 16) ait “Arş İleri” şiiridir. Bu şiirde ilk olarak Anadolu Türklerinin eski güzel günlerinden bahsedilmiştir. Ancak daha sonra bu güzel tablonun yerini bir karanlığa bıraktığı, orada yaşayan insanların da zor durumda kaldığı ifade edilmiştir. Şair, bu acı manzaraya karşı ilgisizliğin Azerbaycan Türklüğüne yakışmayacağını ve elden gelen yardımın yapılmasını gerektiğini belirtmiştir. Şiirde zor durumda oldukları belirtilen Türkler, hem Azerbaycan’da esaret hayatı yaşayanlar hem de Doğu Anadolu Bölgesi’nde savaş sebebiyle imkânsızlıklarla mücadele eden Türklerdir. Anadolu Türklüğünün vaziyeti şiirde şu şekilde dile getirilmiştir:

“Lakin yine aç-çıplaklar hadden efzun
Bize taraf bakışurlar mahzun mahzun
Arvat, uşak, hasta, hamı aç-yalavaç.
Bir yardım yok, ancak ölüm, ölüm ilaç”

Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler veyahut Rusya’da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felaketi

Nargin Adası’na esir düşenlerden biri olan Abdürrahim Rahmi, mensup olduğu ailenin imkânları dolayısıyla iyi bir eğitim almıştır. Bitlis’teki çatışmalarda Rus askerlerine esir düşen Abdürrahim Rahmi’yle ilgili olarak [Caner \(2020, s. 185\)](#), adada bulunduğu süreçte Almanca ve Rusça öğrendiğini, buna ek olarak adada esir hayatı yaşayan küçük çocuklara farklı konularda dersler vermek amacıyla okul kurduğunu belirtmiştir. Abdürrahim Rahmi, adada ders verdiği çocuklardan biri olan Trabzonlu Yusuf hakkında bir manzume de kaleme almış ve bu eserini 1918 yılında bastırılmıştır¹³. Bu manzume, Nargin’de esaret hayatı yaşamış biri tarafından kaleme alındığı için verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Bu eserde “Nargin” başlığını taşıyan bir bölüm de vardır ve aşağıda yer verilen dizeler adadakilerin ölümle her an burun buruna olduklarını da göstermektedir ([Abdürrahim Rahmi, 1918, s. 8](#); [Caner, 2020, s. 192](#)):

“Ceziredir. Fitrat onu yılanların yatağı
Yaratmıştır. İnsanları öldürtmeye bayağı
Cellat. O yer vahşetlerin mezalimin meskeni
İsmi konulmalı mezar yahut Türkler medfeni”

¹³ Bu eserin bilinen tek nüshası Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Yazar ve eser hakkında geniş bilgiler için bk. ([Caner, 2020](#)).

Tiyatro

Nargin Adası'nda yaşananların edebiyattaki yansımalarından biri de tiyatro türünde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyu tiyatro türünde ele alan bir eser tespit edilmiştir.

Nargin Faciesi

Refail Oğuztürk Dağlı (2015) tarafından yazılmış olan bu eser, "Vahdet Hesreti" adlı kitabın içinde yer almaktadır. Altı perdeden oluşan bu eser, yazarın seneler süren arşiv araştırmaları neticesinde ortaya çıkmıştır ve tarihî gerçekliklerle neredeyse tamamen örtüşmektedir (Sağlam; Sözen, 2021, s. 28). Bu nedenle tiyatro eserindeki kişiler çoğunlukla gerçek hayattan kişiler, olaylar da büyük oranda kayıtlara geçmiş gerçek tarihî olaylardır. Özellikle esirlere yardım ve esirlerin kaçırılması hususunda oldukça etkili bir rolü olan Suna Hanım, bu eserin de öne çıkan ismidir (Sağlam; Sözen, 2021, s. 29).

Hatıratlar

Nargin Adası'nda esaret hayatı yaşayan birçok kişi daha sonra hatıratlarında burada geçirdikleri günlere de yer vermişlerdir. Hatıratlarla ilgili altı çizilmesi gereken husus ise Nargin esareti haricinde konuların da bu eserlerde zaman zaman yer almış olmasıdır. İçinde Nargin hakkında bilgiler bulabildiğimiz hatıratların sayısı az değildir.

Siberya'da 7 Yıl / Sibirya Esir Kamplarında Yedi Yıl – Sarıkamış'tan Vladivostok'a Dr. Yusuf İzzetin Bey'in Anıları

Nargin hakkında en önemli bilgilerin yer aldığı hatıratlardan biri Dr. Yusuf İzzetin Bey'e (soyadı kanunu çıktıktan sonra Dolgungil soyadını almıştır) aittir. Dr. Yusuf İzzetin Bey uzun bir esaret hayatı yaşamış, bunun bir kısmı ise Nargin'de geçmiştir. Adadaki vaziyetin kötülüğünü oldukça açık ve sarsıcı ifadelerle anlatan Dr. Yusuf İzzetin Bey, adadaki şartların kısmen daha iyi olduğu bir dönemde burada bulunmuştur. Sonraki dönemlere ait kayıtlarda adadaki durumun Dr. Yusuf İzzetin Bey'in bahsettiğinden daha da kötüye gittiği anlaşılmaktadır. Dr. Yusuf İzzetin Bey'in hatıraları ilk olarak Erzurum merkezli "Doğu" gazetesinde "Siberya'da 7 Yıl" üst başlığıyla 1938 yılında yayımlanmıştır. Tefrika hâlinde yayımlanan bu hatıratın 5 bölümü Nargin dönemini içermektedir. Bu hatırat daha sonra Bingür Sönmez tarafından kitap formatında birleştirilip "*Sibirya Esir Kamplarında Yedi Yıl – Sarıkamış'tan Vladivostok'a Dr. Yusuf İzzetin Bey'in Anıları*" (2020) adıyla yayımlanmıştır.

Dr. Yusuf İzzetin Bey, Nargin Adası'yla ilgili ilk izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir (Dolgungil, 25 Mart 1938):

"Bir saat kadar süren bir yolculuktan sonra istibot oradaki ufak iskeleye yanaştı. Dışarıya çıktık. Nargin'de bizi en evvela kol kalınlığında iri yılanlar karşıladılar. Güneşte birbirlerine sarılarak yatmış olan bu hayvanlar bizi görünce ürkek sağa sola kaçıyorlardı. Bizi bu yılan bolluğu tiksindirmiş ve korkutmuştu. Bu hiçbir şeysiz yerde yılanlar içinde nasıl bir hayat geçirecektik. Bize muhafız olarak verilen zabıtlar yılanların zararsız olduklarını temin ettiler. Bu teminata rağmen çimizde hâlâ bir itminan doğmamıştı. Fakat memleketten uzakta ve düşman elinde idik. Yapılan her işe mutavaat etmekten başka çare yoktu."

Rusya'da Üç Esaret Yılı

Esaret hayatının bir kısmını Nargin'de geçiren isimlerden biri de Ahmet Göze'dir. Ahmet Göze'nin esaret günlerine dair bu hatıraları oğlu Ergun Göze tarafından derlenip yayımlanmıştır. Bu hatıratın Nargin'le ilgili kısmında ise oldukça önemli bir detay vardır. Rusların adadaki esirlere davranışını teftiş için gelen bir Kızılhaç heyeti adadaki esirlerle de görüşmüştür. Bu cümleden olarak Türk esirlerle de görüşen Kızılhaç heyetine karşı genel olarak sessiz kalınmıştır. Ancak Ahmet Göze, belki seslerini dış dünyaya duyururlar ümidiyle Rusların adada yaptıkları zulümleri açık bir şekilde Kızılhaç heyetine aktarmıştır. Kızılhaç'a aktarılan bu şikâyetlere oldukça sinirlenen Ruslar, daha sonra Ahmet Göze'yi kırk günlük hücre hapsine göndermiştir (Göze, 1989, ss. 68-70).

Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler

TKP'nin önde gelen isimlerinden olan Süleyman Nuri, Nargin'de esaret hayatı yaşayanlardan biridir. Adada 6 ay esir kalan Süleyman Nuri, Türkçülük hareketine muhalif olduğu için Türkiye'ye geri dönme fikrinden vazgeçerek henüz adada esir olduğu günlerde Rus vatandaşlığına ve Ortodoks Hıristiyanlığa intisap etmiştir (Süleyman Nuri, 2002, s. 160-161). Süleyman Nuri, esaret sürecinin ardından da dönemin Komünist siyasi mahfillerinde aktif rol oynamıştır. Oldukça hareketli bir hayat yaşayan Süleyman Nuri'nin hatıratında Nargin Adası'ndaki esaret günlerine dair de çarpıcı bilgiler vardır. Adada ölenlerin mezarlarıyla ilgili aşağıdaki satırlar dikkat çekicidir (Süleyman Nuri, 2002, s. 156):

“Bir günde bizim de belki ebedi mekanımız olması pek de ihtimalden uzak olmayan ve adanın diğer kısmına nazaran daha hakim mevki olan kuzey tarafı ucuna, ölen esirleri gömdüklerini işittiğimiz yeri görmek ve bu vesileyle onları ziyaret etmiş olmak için, bir gezinti yapmaya gittik, orada yegâne açık bulunan bir çukura yaklaştık, çukur henüz yarı yarıya doluydu, çukurun içine atılmış ölülerin, üzerlerine kalın bir tabaka kireç serpildiği için ölüleri saymak mümkün değildi; bu çukurun hayalen toprakla örtüldüğünü farz ederek, buna benzer çukurlar olmaları muhtemel, fakat şimdi toprak üzerinde birer iz olarak kalmış yerleri çokluklarından saymak da mümkün değildi.”

Bir Tayyarecinin Anıları

Yukarıda romanlar bölümünde hakkında bir roman da yazıldığını belirttiğimiz Vecihi Hürkuş, başından geçen olayları bir hatırat olarak kaleme almıştır (Hürkuş, 2018). Bu hatıratında Nargin günleri ve Nargin'den kaçışıyla ilgili de önemli detaylar yer almaktadır. Adaya geldiği ilk andan itibaren kaçmayı kafasına koyan Vecihi Bey, hatıratında bu durumu şöyle dile getirmiştir (Hürkuş, 2018, s. 42):

“Esarete iken bütün düşüncem Hazar Denizi'nde bulunan Deniz Tayyareciliği üssünden bir tayyare çalarak Türkiye'ye tayyare ile kaçmaktı. Bu hususta oradaki Türk dostlarımla birçok görüşmeler yapmış ve onları bu yolda bana yardım ettirmeye çok çalışmıştım. Ama maalesef hiçbir kimse buna cesaret edemedi. Sebebi Rus Hava üssünde Rus'tan başka hiçbir yabancı bulundurulmamakta imiş. Daha birkaç değişik kaçma planlarım ve tehlikeli teşebbüslerimden sonra ancak dördüncü defasında tahakkuk ettirebilmişim. Yüzerek yahut çamaşır teknesi ile Hazar Denizi'ni geçme teşebbüslerim yalnız başarısızlıkla kalmadı, kışın uzun süren deniz banyosu beni yatağa da düşürmüştü. Fakat imanlı bir azim, talihin bu acı ve korkunç tecellisini de yendi.”

Bir Neslin Dramı

Esaret hayatına dair hatıralarına “Bir Neslim Dramı” adlı kitabında yer veren Hüsametdin Tuğaç, yukarıdaki isimlerden farklı olarak Nargin’de esir olarak kalmamıştır. Sibirya’da sürgün hayatı yaşayan Tuğaç, Sibirya’dan geri dönerken Bakü’ye de uğramıştır. Burada bulunduğu sırada ise Nargin Adası’nda cereyan eden bir olayda yer alan Yüzbaşı Rıfat adlı bir ajanın tespitinde önemli rol oynamıştır. Sibirya’daki esaret günlerinde Erzurumlu esirlerden Yüzbaşı Rıfat adlı birinin Erzurum savunması sırasında Ruslara iltica ettiğini ve Erzurum’un savunma planlarını Ruslara verdiğini duyan Tuğaç, Bakü’de kendisine anlatılan bir olayda bu şahsın ismi geçince onun bir ajan olduğunu deşifre etmiş ve yetkililerin onunla ilgili işlem yapmasını sağlamıştır (Tuğaç, 1966, ss. 138-139).

Azerbaycanlıların Hatıratları

Esaret hayatı yaşayanların hatıratları haricinde o dönemde Nargin Adası’nda olup bitenleri duyan ya da gören Azerbaycan aydınlarının hatıratlarında da yer yer Nargin Adası’yla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Manaf Süleymanov’un (2009) “Eşitdiklerim, Oxuduqlarım ve Gördüklerim” adlı eseri ve Qılman İlkin’in (2003) “Türk Ordusu Bakıda” adlı eseri bu yönden kayda değer iki örnektir.

Günlük

Hatıratlar, olayların yaşanmasının üzerinde vakit geçtikten sonra geriye dönük yazılan eserlerdir. Bundan dolayı bazı olayların ve olaylarda yer alan isimlerin eksik ya da hatalı olması mümkündür. Günlükler ise günü gününe yazıldıkları için daha doğru ve net bilgiler içermesinden dolayı hatıratlardan ayrılmaktadır. Nargin Adası’ndaki esaret hayatıyla ilgili de önemli bir günlük mevcuttur.

Bahr-i Hazer Sahili: Bakü Şehri Karşısında Nargin Adası yahut Zindanı / Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri

Nargin Adası ve esirlerin adadaki vaziyeti hakkında en detaylı bilgileri veren eserlerin başında şüphesiz Hüseyin Hamit’in (1916-1919) günlüğü gelmektedir. Nargin’deki esaret günlerinde yazılmaya başlanmış olan ve iki defterden oluşan bu günlükte adada yaşananlar hakkında gün gün bilgi edinmek mümkündür. Günlüğün ilk sayfasının üst kısmında “Bahr-i Hazer Sahili: Bakü Şehri Karşısında Nargin Adası yahut Zindanı – 1 Mart 1332’den başlar mabad-ı hayat-ı ruzmerre-i esaret”, alt kısmında ise “Vologodskuy Guberniyasının Yug Nehri Sahilindeki Nikolski Kasabası” yazmaktadır. Hüseyin Hamit de bir süre Nargin’de kaldıktan sonra Sibirya’ya gönderilen esirlerdendir. Bu yüzden günlükte Nargin’le ilgili bilgilerin yanı sıra Sibirya’daki esaret günleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Bunların yanı sıra Hüseyin Hamit tarafından çizilmiş Nargin Adası’nın krokisini ve adada kalınan barakaların resmini de bu günlük metninde bulmak mümkündür. Yeşilot (2018, s. 310), Hüseyin Hamit’in sıkça verdiği bilgilerden birinin adadaki yeme içme hususuyla ilgili olduğunu belirtmiş ve günlükteki ifadelerden hareketle Hüseyin Hamit’in sürekli “patates” yemekten şikâyetçi olduğunu dile getirmiştir. Arap harfleriyle kaleme alınmış olan bu günlük “Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri” (Hüseyin Hamit, 2020) adıyla Serkan Erdal ve Hasan Demirci tarafından Latin harflerine aktarılarak yayımlanmıştır¹⁴.

¹⁴ Bu günlüğün orijinal metni günümüzde İBB Atatürk Kitaplığında muhafaza edilmektedir. Günlükle ilgili detaylı bir değerlendirme yazısı için bk. (Yeşilot, 2018).

Sonuç

Ait olunan milletin tüm üyelerini ilgilendiren tarihî olayların edebî eserler aracılığıyla sanatsal bir nitelikte sunulması hem millet anlayışının yerleşmesinde hem de eserde bahsedilen olaylardan sonra doğmuş olan nesillerin bilinçlenmesinde önemli bir role sahiptir. Yukarıda görüldüğü üzere birçok farklı türde edebî esere konu olması Nargin Adası'nda yaşananların zihinlerde kalıcı bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Esareti yaşayanlar, esirlerin yakınları ya da bu dönemleri araştıran insanlar yaşananlara ve anlatılanlara kayıtsız kalmamışlardır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Nargin Adası'nda yaşananların edebiyattaki yansımaları genel hatlarıyla şu şekilde olmuştur:

Tablo 1. “Nargin Adası” Konulu Edebî Eserler.

Eserin Türü	Yazar / Şair	Eserin Adı
Roman	1. Selçuk Kızıldağ	Nargin – Sarıkamış'tan Sibiryaya
	2. Tayfun Atmaca	Karda Ayak İzleri – Sarıkamış'tan Nargin Adası'na
	3. Veysel Tunç	Deli İbo – 1. Dünya Savaşında Rus Esir Kampı Nargin ya da Cehennemden Kaçış
	4. Özgen Dikmen	Yürek Yangını 'Sarıkamış – Nargin'
	5. Orhan Bahtiyar	Vecihi – Kara Tehlike
	6. Hüsnü Arkan	Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer
	7. Hayati Tek	Kardaş Kömeği
	8. Yunis Orucov	Nargin – Saralmış Keder
Şiir	1. Ümügülsüm	Turan Düdüğü
	2. Hüseyin Cavit	Harp ve Felaket
	3. Hüseyin Cavit	Türk Esirleri
	4. Cafer Cabbarlı	Bayram Saklayanlara
	5. Ahmet Cevat	Yazık
	6. Abdurrahman Dai	Kıta
	7. Yusufzâde Ali Rai	Konaklara
	8. Ali Nazmi	Arş İleri
	9. Abdürrahim Rahmi	Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler veya-hut Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felaketi

(Continued)

Tiyatro	1. Refail Oğuztürk Dağlı	Nargin Faciesi	
	1. Dr. Yusuf İzzettin Bey	Siberya'da 7 Yıl / Sibirya Esir Kamplarında Yedi Yıl – Sarıkamış'tan Vladivostok'a Dr. Yusuf İzzetin Bey'in Anıları	
	2. Ahmet Göze	Rusya'da Üç Esaret Yılı	
	3. Süleyman Nuri	Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler	
	Hatırat	4. Vecihi Hürkuş	Bir Tayyarecinin Anıları
		5. Hüsamettin Tugaç	Bir Neslin Dramı
		6. Manaf Süleymanov	Eşitdiklerim, Oxuduqlarım ve Gördüklerim
7. Qılman İlkin		Türk Ordusu Bakıda	
Günlük	1. Hüseyin Hamit	Bahr-i Hazer Sahili: Bakü Şehri Karşısında Nargin Adası yahut Zindanı / Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri	

Yukarıdaki tabloda Nargin Adası'nın konu olduğu 5 farklı türde yazılmış 26 edebî eser listelenmiştir. Bu eserlerin 12'si (1 roman, 8 şiir, 1 tiyatro, 2 hatırat) Azerbaycan'da, 14'ü (7 roman, 1 şiir, 5 hatırat ve 1 günlük) Türkiye'de yayımlanmıştır. Bunlara ek olarak Türkiye'de yayımlanmış bir romanın Azerbaycan Türkçesine, Azerbaycan'da yayımlanmış bir romanın da Türkiye Türkçesine aktarıldığını inceleme kısmında belirtmiştik. Yapılacak daha geniş araştırmalarla özellikle hatırat türünde sayının artması mümkündür. Bu konunun hem Türkiye hem de Azerbaycan'ın gündeminde daha fazla yer bulmasıyla birlikte roman ve tiyatro gibi türlerin sayısında da ilerleyen yıllarda artış olacağı düşüncesindeyiz.

Nargin Adası'nda yaşananlara temas eden eserlerin neredeyse hepsinin ortak noktası adanın kötü şartları ve Azerbaycan Türklerinin adadakilere yardım çabaları olmuştur. Nargin Adası, burada ele alınan eserlerin birçoğunda ana konu, az sayıdaki eserde de olay örgüsünde önemli bir yeri olan yan konudur. Burada bahsedilen eserlerin bir kısmı esaretin yaşandığı günlerde kaleme alınmış olmaları nedeniyle oldukça dikkat çekicidir. Bunlara Ümügülsüm, Hüseyin Cavit, Cafer Cabbarlı, Ahmet Gevat, Abdurrahman Dai, Yusufzâde Ali Rai, Ali Nazmi ve Abdürrahim Rahmi gibi isimlerin manzum eserleri ve Hüseyin Hamit'in günlüğü örnektir. Esaretin yaşandığı günlerde şiir türündeki eserlerin sayısının çok olması ise şiir türünün kendi özelliğiyle ilişkilidir. Kısa hacmi ve insanların duygularını daha hızlı şekilde harekete geçirme gibi imkânlarından dolayı esaret günlerinde şiir türüne fazlaca başvurulmuştur. Hatırat türündeki eserler doğal olarak esaretten kurtulduktan sonraki dönemlerde kaleme alınmışlardır. Roman ve tiyatro türündeki eserlerin neredeyse tamamı 2000'li yıllarda yayımlanmıştır. Bunda Azerbaycan'ın 1991 yılında tekrar bağımsızlığını kazanmasının ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kısa zamanda tekrar kurulmasının payı olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerin önemli bir kısmının

resmî bilgi ya da arşiv belgelerine dayanması ise tarih ve edebiyatın iç içe girdiği örneklerle karşılaşmamızı sağlamıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasında günümüzde de devam etmekte olan çok cepheli iş birliklerinin temelinde iki olayın büyük rolü vardır. Bunlardan biri Nargin Adası'ndaki esir Türkler için Azerbaycan Türklerinin yardımları, diğeri ise Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarmasıdır. Bu iki tarihî gelişmenin Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleri arasında var olan ilişkileri daha yüksek bir seviyeye getirdiği açıktır. Nargin Adası'nda yaşanan esareti konu edinen edebî eserlerin sayısının artması, Türkiye'deki eserlerin Azerbaycan Türkçesine, Azerbaycan'daki eserlerin Türkiye Türkçesine aktarılması ve böylece iki devleti de ilgilendiren bu önemli olayın daha fazla kişi tarafından öğrenilmesi siyasi, ekonomik ve kültürel sahalardaki ilişkilere de olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

Extended Abstract

Two events during World War I have an important place in the history of relations between Türkiye and Azerbaijan. One of these events was the capture of thousands of Turkish soldiers and civilians by the Russians after the Sarıkamış defeat, and their subsequent settlement on Nargin Island near Baku; the other was the liberation of Baku by the Caucasian Islamic Army under the command of Nuri Pasha. The first of these events initiated a process of aid, unprecedented in history, by the Turkish and Muslim people of Azerbaijan towards the captives on Nargin Island and the Turks facing the devastating effects of war in Eastern Anatolia. This process is known to the public as “Kardaş Kömeyi”.

Nargin Island, which had very poor living conditions and was notorious for its snakes, held thousands of Turkish captives over a period of several years. Turkish soldiers and civilians captured by the Russians on the Caucasian Front were initially taken to the “Naftluk Prisoner of War Camp” in Tbilisi. With the number of prisoners increasing day by day and epidemic diseases spreading, the idea of using Nargin Island as a prisoner camp emerged. The main reason Nargin was intended to be used as a prisoner-of-war camp was the Russian administration's fear that infectious diseases among the prisoners would spread into the interior of Russia. Therefore, most of the prisoners remained on Nargin Island, either temporarily or for an extended period. The Russians generally kept civilians, soldiers, and low-ranking officers on Nargin Island, while high-ranking officers who posed a risk of escape were sent from Nargin to Siberia.

The people of Baku, who were aware of the cruelty and bad situation on the island, organized both collective and individual relief efforts to help the captives and, where possible, to assist them in escaping from the island. In this process, aid activities were quickly initiated under the leadership of existing associations, new aid associations were established in addition to these, events were organized to help the captives, and newspapers and magazines were published with the money earned from their sales being spent on the captives.

In this regard, the activities carried out by organizations such as “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi”, “Kardaş Kömeyi Derneği”, “Müslüman Kadınlarının Hayriye Cemiyeti”, “Muhtaçlara Kömek Cemiyeti” and “Türk Esirlerine Yardım Komitesi” are noteworthy. The Russian administration attempted to obstruct aid through its representatives in Azerbaijan, but official documents show that the Turks in Azerbaijan did not abandon the Turkish prisoners on Nargin Island and made every effort to deliver all possible assistance.

It is a natural process for events that have affected societies throughout history to become the subject of literary works. When we consider the literature of the Turkish

world as a whole, it is possible to see the reflections of events such as the First World War, the Gallipoli Campaign, the Ürkün Massacre, the October Revolution, the Turkish War of Independence, the Second World War, the Deportation of the Crimean Tatars, the 16 Jeltoksan Events, and the 20 Yanvar Massacre in different genres of literature. Like every large-scale historical event, the days of captivity of the Turks on Nargin Island also have content that can be used in literary works by poets and writers. The events on the Caucasian Front, and especially Operation Sarıkamış, had an impact not only on Turkey but also on many Turkic communities in Tsarist Russia, primarily Azerbaijan. For this reason, starting from the days of captivity, many poets and authors began to write works based on the experiences of the Turkish captives on Nargin Island.

Since milestones in history are always suitable for poets and writers to feed on during literary production, it is possible to process historical events within literary fiction even after many years have passed. Despite all the years that have passed, what happened on Nargin Island continues to be one of the themes chosen by poets and writers for their works. While these works sometimes feature real people and events directly related to Nargin, sometimes fictional people and events are also seen as a requirement of literary production.

The main aim of this study is to collectively examine literary works dealing with the events on Nargin Island, classify and evaluate them in terms of content, and prepare a ground for future studies on the subject. Therefore, this study first provides basic information about Nargin Island, and then evaluates literary works whose subject matter is captivity on Nargin Island. As a result of our survey, 26 works in 5 different literary genres were identified in which the events on Nargin Island were the main subject or an important sub-theme within the plot. These works written in the genres of novel, poetry, theater, memoirs and diary, were published 12 in Azerbaijan and 14 in Türkiye. The fact that novels and plays were written after the 2000s is related to the inadequacy of relations with the Soviet Union during the period and the strong re-establishment of these relations after 1991.

Although novels and the play are fictional works in terms of their writing technique, the characters and events depicted within them are often a reflection of real-life events because they take their subject matter from historical events. It is possible to encounter real-life figures such as Suna Hanım, who played a major role in the escape of Turkish prisoners from the island; Zeynelabidin Tağıyev, one of the leading philanthropists of the time; Vecihi Hürkuş, an important figure in Turkish aviation history who was held captive on Nargin Island for a time; and Gazi İbrahim Kılıç, who escaped from the prisoner camp and returned to his homeland by walking for 108 days, in novels and the play. Thus, novels and the play stand out not only for their literary qualities but also for the historical information and documents they contain. In addition, some of the novels discussed have been published in both Turkey and Azerbaijan, thus attracting the attention of readers in both countries.

All of the works in the poetry genre were written during the days when the captivity on Nargin continued. The fact that the writers of the poems were prominent figures of Azerbaijani literature, such as Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat and Cafer Cabbarlı, also played an important role in the expansion of aid activities in Azerbaijan. This is related to the fact that poetry is concise and moves people emotionally more quickly. Almost all poems mentioning the Turkish prisoners on Nargin Island emphasize that, in addition to soldiers, women, children, and the elderly were also held captive on the island. The reason these issues are particularly emphasized is to mobilize not only Turks and Muslims,

but everyone with a conscience. Among the works in the poetry genre, the one written by Abdürrahim Rahmi is noteworthy because the poet lived a life of captivity on Nargin Island.

Naturally, works in the memoir genre are works written retrospectively in the years following the days of captivity in Nargin. Individuals such as Yusuf İzzettin Bey, Ahmet Göze, Süleyman Nuri, and Vecihi Hürkuş have included accounts of their captivity on Nargin Island in their memoirs. The most significant aspect of these memoirs is that they provide a firsthand experience of the harsh conditions and events that took place on the island. In addition to the memoirs of the captive Turks, it is also possible to find important information in the memoirs of Azerbaijanis who heard about or witnessed the events on Nargin Island.

The work in the form of a diary has very important content because it was written by a Turkish prisoner during his days of captivity. Because memoirs are written retrospectively, it is possible that the information, names, numbers, or dates provided may be inaccurate. However, since diaries are written day by day, the likelihood of such information being inaccurate is lower. This diary, kept by a Turkish prisoner named Hüseyin Hamit during his captivity, is also a valuable resource in terms of the accuracy of the information it provides. Furthermore, the sketch of the island and the pictures of places like the barracks where the prisoners stayed, drawn by the owner of this diary, Hüseyin Hamit, are also noteworthy aspects.

In conclusion, we can say that the common points of these literary works, written based on the captivity period on Nargin Island, one of the important events of 20th-century Turkish history, are: drawing attention to the negative situation on the island, wanting to inform the public that there were children, women, and the elderly on the island besides soldiers, and emphasizing the extraordinary efforts of the Azerbaijani Turks to rescue the captives. With the increase in the number of such works, which play an important role in the development of national consciousness and its transmission to future generations, and the mutual translation of works published in both countries, interest in this subject will increase, and this increased interest will have positive contributions to relations between Türkiye and Azerbaijan in various aspects. We believe that as the issue of the prisoners on Nargin Island remains on the agenda of intellectuals in both countries, cultural productions will extend beyond literature and find expression in other art forms such as painting, music, and cinema.

Funding statement

This research received no external funding.

Conflict of interest

The authors have no relevant financial or non-financial interests to disclose.

Data availability

No datasets were generated or analyzed during the current study.

Author contribution

Orhan Baldane: %100

All stages of this single-authored study were prepared by Orhan Baldane.

AI Content Statement

The author provides that artificial intelligence (AI) tools were not used at any stage of this study.

Kaynaklar

- Abdurrahman Dai (25 Ocak 1918). Kıta. *Muhtaçlara Kömek*.
- Abdürrahim Rahmi (1918). *Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler veyahut Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felaketi*. Trabzon: Serasi Matbaası.
- Ahmet Cevat (1917). Yazık. *Kardaş Kömeyi*. Bakü: Müherrirler Neşriyyatı, 13.
- Akkor, M. (2017). I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya'da Bulunan Türk Esirleri. *Vakanivüs – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (Kafkasya Özel Sayısı), 43-59.
- Ali Nazmi (1917). Arş İleri. *Kardaş Kömeyi*. Bakü: Müherrirler Neşriyyatı, 16.
- Arkan, H. (2005). *Uzun Bir Yolculuğun Bittiği Yer*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aslan, B. (2000). *I. Dünya Savaşı Esnasında "Azerbaycan Türkleri"nin "Anadolu Türkleri"ne "Kardaş Kömeği (Yardımu)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Aşırılı, A. (2011). *Nargin Adasında Türk Esirleri*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Atmaca, T. (2020). *Kardaş Ayak İzleri – Sarıkamış'tan Nargin Adası'na*. İstanbul: Mat Kitap.
- Bahtiyar, O. (2020). *Vecihi – Kara Tehlike*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bakar, B. (2009). Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya Esir Düşen Türk Askerleri: "Rusya'daki Üserâmız Hakkında Ma'lûmât". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 179, 85-104.
- Cabbarlı, C. (8 Temmuz 1917). Bayram Saklayanlara. *Basiret*.
- Caner, F. (2020). Son Devir İslamcılarında Abdürrahim Rahmi'nin (Zapsu), Trabzon'da Tekrar Basılarak Kurulan Bir Kitabı: Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 29, 179-202.
- Dikmen, Ö. (2020). *Yürek Yangını 'Sarıkamış – Nargin'*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Dolgunil, Y. İ. (25 Mart 1938). Siberyada 7 Yıl – Esaret Hatıraları. *Doğu Gazetesi*.
- Doğan, M. H. (1976). Türk Romanında Kurtuluş Savaşı. *Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı)*, 298, 7-40.
- Ercilasun, B. (2014). Romanda Birinci Dünya Savaşı. *Gazi Akademik Bakış*, 7 (14), 247-262.
- Göktaş, M. (2024). I. Dünya Savaşı Sırasında Azerbaycan Türklerinin Rus Esaretinden Kaçtığı Türk Subayları. *Selçuk Türkiyat*, 63, 285-311.
- Göze, A. (1989). *Rusya'da Üç Esaret Yılı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güreşir, S. K. (2006). *Edebiyatımızda Sarıkamış Harbi (1914)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Hürkuş, V. (2018). *Bir Tayyarecinin Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hüseyin Cavit (1917). Harp ve Felaket. *Kardaş Kömeyi*. Bakü: Müherrirler Neşriyyatı, 2-6.
- Hüseyin Cavit (2005). Türk Esirleri. *Hüseyin Cavid Eserleri – Cild I*. Bakü: Lider Neşriyyat, 136-137.
- Hüseyin Hamit (1916-1919). *Bahr-i Hazer Sahili: Bakü Şehri Karşısında Nargin Adası yahut Zindanı*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı (Bel_Yz_K.001246).
- Hüseyin Hamit (2020). *Bir Osmanlı Subayının Esaret Günlükleri*. (Haz. Serkan Erdal ve Hasan Demirci). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlkin, Q. (2003). *Türk Ordusu Bakıda*. Bakü: AzAtaM.
- Kardaş Kömeyi – Kardeş Yardımı. (2012). (Red. Minehanım Nuriyeva vd.). Bakü: İpekyolu Neşriyyatı.
- Kızıldağ, S. (2014). *Nargin – Sarıkamış'tan Siberya'ya*. Edirne: Parafiks Yayınevi.
- Kutlu, C. (1997). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Mat, C. (2007). *Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nusretçoğlu, T., & Garayeva, R. (2018). Türk Tarihinin Hüznü Adası Nargin. *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (Ed. Okan Yeşilot vd.), İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, 289-308.
- Oğuztürk Dağlı, R. (2015). Nargin Faciyesi. *Vehdet Hesreti*. Bakü: Hezer Üniversitesi Neşriyyatı.
- Orucov, Y. (2021). *Nargin – Saralmış Keder*. Bakü: MİMTA.
- Orucov, Y. (2024). *Nargin – Türk'ün Makberi*. (Çev. Mayıs Alizade). İstanbul: Yeditepe.
- Sağlam, S., & Sözen, Y. (2021). Refail Oğuztürk Dağlı'nın "Nargin Faciası" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 5(1), 22-40.
- Sarıahmetoğlu, N. (2018). Neriman Nerimanov ve Nargin Adası'ndaki Esirler. *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (Ed. Okan Yeşilot vd.), İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, 263-287.
- Sınar Uğurlu, A. (2009). Türk Romancısının Gözüyle II. Dünya Savaşı. *Turkish Studies*, 4(1-II), 1739-1764.

- Sibirya Esir Kamplarında Yedi Yıl – Sarıkamış’tan Vladivostok’a Dr. Yusuf İzzetin Bey’in Anıları. (2020). (Haz. Bingür Sönmez). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Sönmez, B. (2024). Sarıkamış Esirlerinin İlk Uğrak Yeri; Nargin Adası Esir Kampı. *Yeni Türkiye*, 139, 124-133.
- Süleyman Nuri (2002). Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler. İstanbul: TÜSTAV.
- Süleymanov, M. (2009). *Eşitdiklerim, Oxuduqlarım, Gördüklerim*. Bakü: Hezer Neşriyyatı.
- Taştan, Z. (2020). *Türk Edebiyatında Tarihî Romanlar (Türk Tarihi İle İlgili, 1871-1950)*. İstanbul: Hiperyayın.
- Tek, H. (2023). *Kardaş Kömeği*. Ankara: ArtMental.
- Tek, H. (2024). *Qardaş Kömeyi*. (Çev. Yunis Orucov). Bakü: MİMTA.
- Tuğaç, H. (1966). *Bir Neslin Dramu*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tunç, V. (2018). *Deli İbo –I. Dünya Savaşında Rus Esir Kampı Nargin ya da Cehennemden Kaçış*. Ankara: Sonçağ.
- Ümugölsüm (2011). Turan Düdüğü. *Nargin Adasında Türk Esirleri*. (Haz. Akif Aşırılı). Bakü: Elm ve Tehsil, 71.
- Üner, M. (2022). Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslara Esir Düşen Türk Askerleri Üzerinde Bolşevik İhtilali’nin İktisadi Yansımaları. *XVIII. Türk Tarih Kongresi – Kongreye Sunulan Bildiriler V. Cilt*. (Haz. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler), Ankara: TTK Yayınları, 455-467.
- Yeşilot, O. (2018). Azerbaycan-Nargin Adası’ndaki Bir Türk Esirin Hatıratı. *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (Ed. Okan Yeşilot vd.), İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, 309-317.
- Yusufzâde Ali Rai (1917). Konaklara. *Kardaş Kömeyi*. Bakü: Müherrirler Neşriyyatı, 19.